

ISSN: 2146-1961

Şahin Toptaş, A. (2022). Dilin doğuşu ve kökenine dair tartışmalar üzerine bir değerlendirme, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 13(50), 1236-1248.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3216>

Makale Türü (ArticleType): Araştırma Makalesi

DİLİN DOĞUŞU ve KÖKENİNE DAİR TARTIŞMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Aygül ŞAHİN TOPTAŞ

Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, aygulsahin@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8468-1688

Gönderim tarihi: 17.08.2022

Kabul tarihi: 12.11.2022

Yayın tarihi: 01.12.2022

Öz

Dil vücudumuzun en önemli uzuvlarından birisi olmasının yanında insanların, duygularını, düşüncelerini bildirmek için sözcükler ya da işaretler aracılığıyla anlaşmasını ifade eden bir olgudur. Dil insanoğlunun bilişsel evriminin en önemli kazanımlarından birisidir. İnsanlar yaratılışlarının ayrıcalıklı konumu sebebiyle dünyada gördüklerini ve hissettiklerini birtakım işaretler ve sesler aracılığıyla ifade etme becerisine sahiptirler. Bu becerinin kazanılması ve gelişmesi bir anda gerçekleşmemiştir. Başlangıçta insanoğlu çoğunlukla işaretleri kullanıyor iken; olasılıkla zamanla doğada duydukları sesleri taklit etmek yoluyla sese dönüştürmüşlerdir. Bu da dil dediğimiz olgunun ilk dönemlerini ihtiva etmiştir. İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılıkla uğraştığı Paleolitik Dönemde bu sesleri çeşitlendirerek sahip oldukları dili de geliştirmeye başlamışlardır. Böylece anlamlandırdıkları ve sese döktükleri nesne ve duyguların sayısı da giderek artmaya başlamıştır. Bu gelişim oldukça uzun bir sürede, binlerce yıl ile ifade edebileceğimiz bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Paleolitik Dönem ile birlikte temelleri atılan diller klan içi iletişim aracı olması sebebiyle her klanda farklı şekilde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu çeşitlilik günümüz dünya dillerinin birçoğunun temelini teşkil ettiği düşünülebilir. Neolitik Dönemde tarımın insan hayatına girmesiyle birlikte toplumda önemli gelişim ve değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler ve nüfusun artmasıyla dilin de geliştiği ve kullanılan sözcüklerin arttığı düşünülmektedir. Dil canlı bir varlıktır, buna bağlı olarak toplumdaki değişimlerle ve gelişmelerle dil de gelişmekte ve değişmektedir. Dilin kökeni, nasıl doğduğu, nasıl yaygınlaştığı bilimin en zor ve en merak edilen bir konusu olmuştur. Araştırmada dilin doğuşu ve kökenine dair genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Araştırmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Dil evrimini incelemek kanıtların az olması nedeniyle oldukça zordur. Dil doğuşu ve kökeni ile ilgili kesin yorum yapmak mümkün olmasa da dilin sadece konuşmadan ibaret olmadığı düşünülerek dilin insanlığın var olduğu andan itibaren var olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Ana Dil, dilin kökeni, dilin doğuşu, paleolitik dönem.

AN EVALUATION OF THE DISCUSSIONS ON THE BIRTH AND ORIGIN OF LANGUAGE

ABSTRACT

In addition to being one of the most important parts of our body, language is a phenomenon that expresses people's agreement through words or signs to express their feelings and thoughts. Language is one of the most important achievements of human cognitive evolution. Due to the privileged position of their creation, people have the ability to express what they see and feel in the world through some signs and sounds. The acquisition and development of this skill did not happen all at once. In the beginning, human beings mostly use signs; they probably turned them into sounds by imitating the sounds they heard in nature over time. This included the first periods of the phenomenon we call language. In the Paleolithic Period, when human beings were engaged in hunting and gathering, they began to develop their language by diversifying these sounds. Thus, the number of objects and emotions that they made sense of and voiced began to increase gradually. This development took place in a very long time, in a time period that can be expressed in thousands of years. Languages, the foundations of which were laid with the Paleolithic Period, emerged and developed differently in each clan as they were intra-clan communication tools. This diversity can be considered as the basis of many of today's world languages. With the introduction of agriculture into human life in the Neolithic Period, important developments and changes occurred in the society. It is thought that with these changes and the increase in the population, the language also developed and using of the words increased. Language is a living organism, and accordingly, language develops and changes with the changes and developments in society. The origin of language, how it was born and how it spread has been the most difficult and most curious subject of science. In the research, it is aimed to make a general evaluation about the birth and origin of language. Document analysis method was used in the research. Examining language evolution is difficult due to the scarcity of evidence. Although it is not possible to make a definite interpretation about the birth and origin of language, it can be said that language has existed since the existence of humanity, considering that language does not consist of only speech.

Keywords: Language, origin of language, birth of language, paleolithic period.

GİRİŞ

Dilin kökeni, dilin nasıl doğduğu, insanların iletişim aracı olarak dili kullanmaya nasıl başladıkları hep merak konusu olmuştur. Dilin nasıl ortaya çıktığı, kelimelerin nasıl meydana geldiği üzerine yıllardır birçok araştırma yapılmıştır. Dilin kaynağı ve dilin kökeni bilimin en tartışmalı konularından ve en zor problemlerinden biri olmuştur (Christiansen ve Kirby, 2003 ve Fuller Torey, 2018). Lenneberg (1967) ve Lewontin (1998) dilin kökeninin hiçbir zaman bilinmeyeceğini iddia etmiştir. Bilindiği gibi tarihin başlangıcı yazı olarak kabul edilirken, dil elbette ki yazıdan çok önce var olmuş ve kullanılmıştır. En basit tanımıyla dil bir iletişim aracıdır. Dil, herkes için düşünce ve anlatım aracıdır (Chomsky, 2001). Dil, seslerin bir araya gelmesiyle oluşur ve her sesin bir anlamı vardır. Jestler ve mimikler de iletişimin sağlanmasında önemli rol oynamaktadırlar fakat dil en etkin iletişim aracıdır. İnsanlar düşüncelerini dille ifade ederler (Demirel, 2021). Dil bir iletişim aracı ise, insanlar sadece dil ile mi iletişim kurmuşlardır ya da iletişim kurmak için farklı yollar varsa dile neden ihtiyaç duyulmuştur gibi sorulara araştırmada cevap aranmıştır.

Jean-Jacques Rousseau (2007), dili insanları hayvanlardan, ulusları birbirinden ayıran bir unsur olarak tanımlamaktadır. Her insan kendi ülkesinin dilini konuşur, bunun sebebi sadece doğal nedenlerdir. İnsan düşündüğünü, hissettiğini kendine benzeyen başka birine aktarma gereksinimi duyar. İnsan başka bir insanın üzerinde duyularıyla etki kurar, bu duyulardan işaretler oluşur. Başkalarının duyuları üzerinde ses ve hareket ile etkide bulunulabilir. Ses hareketten daha etkili bir iletişim aracıdır. Bunların yanı sıra Rousseau (2007) sadece doğal gereksinimlerimiz olsaydı dile de gerek kalmayacağını, sadece jestlerle iletişim kurulabileceğini düşünmektedir. Hayvanların organ yapısının düşünceleri iletme bakımından oldukça yeterli olduğunu fakat onların konuşmaya gereksinim duymadan iletişim kurduklarını ifade etmiştir. Süphesiz ki her hayvanın kendi arasında iletişim kurmasını sağlayan bir dil vardır fakat konuşma gereksinimi duymamışlardır. Bu da Jean- Jean-Jacques'nun (2007) sadece doğal gereksinimler için dile gerek olmadığı tezini doğrulamaktadır. Hayvanlar iletişim kurdukları dilleri edinmemişlerdir, doğuştan bu dillere sahiptirler. Sadece insan uzlaşma diline sahiptir. Bu nedenle insanlar ilerleme gösterirken hayvanlar ilerleme göstermezler. Sonuç olarak insanın gereksinimlerinin insanları önce jest kullanmaya ittiği, güçlü duyguların ise insanları konuşmaya ittiği söylenebilir.

Aristo, dili insanı hayvandan ayıran bir özellik olarak tanımlamaktadır (Everson, 1994 aktaran Johansson, 2005, s.158). Harari (2015) tam aksine her hayvan türünün bir dili olduğunu, iletişim kurduklarını ileri sürmüştür. Birçok hayvan birbirleriyle iletişim kurdukları için dilin tanımı sadece insanla sınırlı kalmaz. Doğadan koparılmış şempanzelere işaret dili ve bilgisayar klavyesindeki semboller ile 2000'den fazla kelime öğretilerek iletişim kurmaları ve birkaç sözcüğü bir araya getirmeleri öğretilmiştir. Dil içerik ve biçimden oluşan bir sistemler bütünüdür. Bazı dilbilimciler dili sözcük ve sözdizimi olarak tanımlar. Bu durumda sözdizimi olmadığı için şempanzelerin de ilkel bir dili olduğu söylenebilir (Fuller Torey, 2018). Demirel (2021) hayvanların da kendi aralarında iletişim kurduklarını fakat dil öğrenmede insanlar kadar başarılı olmadıklarını ifade etmiştir (s. 3). Chomsky (2014), hayvanlarda, dil yetisinin özelliklerini bulabilmenin mümkün olduğunu fakat kuşlar ve böceklerle hiçbir evrimsel tarihimiz olmamasına rağmen benzer sistemlerin bulunmasının ilginç olduğunu ifade

etmektedir. Bunun aksine evrimsel ortak geçmişimiz olan primat gibi canlılara bakıldığında benzerlik taşıyan bir nokta görmenin mümkün olmadığını belirtmektedir, bu da dil yetisinin biyolojik bir şekilde var olduğunun göstergesidir. Bunun ortak nedeni doğadaki bütün canlıların yansıma seslere maruz kalmasıdır. Buna bağlı olarak insanlar ilk etapta farkında olmadan ancak sonraki evrelerde bilişsel bir yapıda, hayvanlar ise içgüdüsel bir yapıda hareket etmektedirler.

Dil iç dünyamızın yorumlaması ve kişinin kendi düşüncelerini dışa aktarmasıdır. Dilin sadece faks makinası gibi iki tel arasındaki aktarım değil, dilin duyarlı, planlı ve sorgulayıcı olduğu öne sürülmektedir. Hayvanlar insanların aksine düşünmeleri için gerekli bilişsel ağıdan yoksundurlar. İnsanda konuşma, kontekste gelişen iki beyin alanında kontrol edilir. Bunlar frontal ve temporal loblardır. Frontal lob, konuşmayı kontrol eder, ağız dil ve gırtlak kaslarını kontrol eden beyin bölgesinin yanında yer alır. Temporal lob, konuşmanın anlaşılabilirliğini kontrol eder beyin işleme ile ilgili bölümünün parçasıdır. Kişisel farkındalığın, başkalarının düşüncesine yönelik farkındalığın düşünme becerisi ile ilişkili olan beyin dil gelişiminde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Baron-Cohen, 1997; Passingham, 2008; Roth, 2013 aktaran Fuller Torey, 2018). Dil, evrim sürecini biçime dönüştürür ve kuralların eğitimini hızlandırır. Dil yardımıyla insanlar karşılaştıkları zorlukların nasıl üstesinden gelebileceğini önceden öğrenir. Dil, tecrübenin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar. Dil sadece gelenekleri aktarma aracı değildir bunun yanı sıra dil aktardığı şeyleri etkiler (Childe, 2007).

Bu çalışmanın amacı, dilin doğuşu ve kökenine yönelik tartışmaları ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Dilin doğuşuna yönelik tartışmalar nelerdir?
2. Dilin kökenine yönelik tartışmalar nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma yöntemine göre şekillendirilmiştir. Nitel araştırma, anlam üzerine odaklanma, tümevarımsal süreç ve zengin betimlemeleri kapsayan bir araştırma türüdür (Merriam, 2018). Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Belli bir amaca yönelik konu ile ilgili var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya, okuma, not alma ve değerlendirme yapmaya belgesel tarama (doküman analizi) denir (Karasar,2008). Araştırmada alanyazın taraması yani genel tarama yapılmıştır.

BULGULAR

Dilin Doğuşu ile ilgili Tartışmalara Yönelik Bulgular

İnsan dilinin nasıl doğduğu çok eski dönemlerden beri insanların merak konusu olmasına rağmen, bu konuda yeteri kadar açık ve net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konu bilim insanlarının teorileri ve araştırmaları üzerine tahminlerle sınırlı kalmıştır. Dil, yazı gibi kalıcı kanıtlar sunmadığı için dilin doğuşu ile ilgili net bir şey söylemek çok da mümkün değildir. Değindiği gibi tarihin başlangıcının yazı olarak kabul edildiği düşünülürse, dilin yazıdan çok daha önce var olduğu bir gerçektir.

Bilim insanları Sapienslerin beyin yapılarının bizimkilerden çok farklı olduğunu, bilişsel becerileri, öğrenme ve iletişim kurmalarının çok sınırlı olduğunu öne sürmektedirler. Genetik mutasyonlar Sapienslerin beyin yapısını değiştirerek farklı şekilde düşünebilmelerini ve yeni dillerde iletişim kurabilmelerine olanak tanımıştır. Sapiens dili ilk dil değildir. Maymunlar dâhil tüm hayvanların sesli dilleri vardır. İnsan dili hayvanların dilinden farklı olarak sınırlı sayıda sesi ve işareti birleştirerek farklı anlamlarda sonsuz cümle üretebilmeyi sağlamaktadır. Bu sayede çok fazla bilgi insan tarafından depolanabilir ve aktarılabilir. Hayvanlar tehlikeli bir anda birbirlerine uyarı gönderirken, insanlar birçok şeyde olduğu gibi detaylı olarak tehlike anını aktarabilir. Dil ile ilgili bir diğer teori ise bilgi paylaşarak insan zihninde şekillenir, yani dil dedikodu aracı olarak şekillenmiştir. Homo sapiensler sosyal birer varlıktır. Hayatta kalmak için aslanların yerini bilmek dışında kabile içerisinde kimin kimden nefret ettiği, kimin dürüst kimin yalancı olduğu gibi şeyleri bilmek daha fazla önem taşımaktadır (Harari, 2015). Dunbar (1998) da Tımarlama, Dedikodu ve Dilin Evrimi adlı kitabında dilin dedikodudan var olduğu teorisini savunmaktadır. Bilişsel Devrim binlerce yıl önce ortaya çıkan yeni düşünce ve iletişim biçimidir. Birçok insan ve hayvan tehlike anında birbirlerine uyarı gönderebilirken Bilişsel Devrim sayesinde Homo sapiensler cümle kurma yetisine sahip olmuşlardır (Harari, 2015).

İnsanlar, dil kasları ve diğer organlar sayesinde heceli sesler çıkarma becerisine sahiptirler. Topluluklar halinde yaşadıkları için bu seslere anlamlar yüklemişlerdir. Aralarında anlaşmalarla sesler sözcüklere ve hareketle belirtilen ifadeler grup üyeleri tarafından bilinen simgeler haline gelmiştir (Childe, 2007).

Birçok dilbilimci, dili sözcük ve sözdiziminden fazlası olarak görmektedir. Homo erectusun hiçbir iletişim kurmadan dünyayı gezdiği düşünülemez. Çeşitli sesler, mimik ve el işaretleriyle iletişim kurdukları düşünülmektedir. Hayvanların da gruplar halinde avlanabilmeleri için iletişim gereklidir. İngiliz antropolog Aiello ve Dunbar (1993) hominidlerin erken evriminde dilin edinildiğini ve bunun evrimin nedenlerinden biri olabileceğini savunmaktadırlar. Büyük gruplarda duyulan ihtiyaca dayalı gücün dilin evrimi olduğunu ileri sürmektedirler. Gruplar büyüdükçe bireyleri tımar etme ihtiyacı artmıştır. Dil birçok insanı tımar etme imkânı sağlamaktadır. Bu teoriye göre Dunbar Homo sapiensler var olduğunda dilin de var olması gerektiğini ileri sürmektedir (Fuller Torey, 2018).

Jean-Jacques Rousseau (2007), dilin kökeninin insanların gereksinim ve ihtiyaçlardan doğmadığını ileri sürmektedir. Ona göre insanlar temel ihtiyaçlarını jestlerle iletişim kurarak da sağlayabilmektedirler. İlk önce doğan dilin mecaz dil olduğunu, nesnelere gerçek anlamlarının en son bulunduğunu belirtmektedir. İnsanlar nesnelere asıl biçimlerini gördükten sonra gerçek adlarını vermişlerdir. Vahşi bir yaratık ile karşılaşan bir insan, korktuğu için öncelikle ona dev adını verecektir fakat sonrasında tekrar gördükten ve deneyimledikten sonra aslında dev olmadığını fark edecektir. Mecaz anlam da asıl addan önce bu şekilde doğmaktadır.

Müller (1873), dilsel köklerin keşfini dil bilimin en önemli keşfi olarak kabul eder. Bu köklerin özünün her zaman bir şey ya da bir ses değil bir kavram olduğunu savunmuştur. Her kök soyut bir terimdir ve rasyonel konuşmanın başlangıcıdır. Müller'in bir diğer teorisi ise dil ve düşünce arasındaki ilişkidir. Müller'e göre kavramlar dil olmadan imkânsız, dil de kavramlar olmadan imkânsızdır. Kavramlar ile açık, bilinçli, gerçekleşmiş düşünceleri

iletilebilir ve Müller bu kavramları hatıralardan, duyumlardan ve insanlar ve hayvanlar arasında paylaşılan duygulardan ayırt etmektedir (Fitch, 2010).

Giambattista Vico, insan zihninin maddi dünyaya biçim verdiğini ve bu biçimin insanların dünyayla etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağladığını ileri sürmüştür. İnsanların dünyayı doğal olarak algılamalarına karşın, dünya insan zihninde biçimlenir ve ona göre şekillenir. Buna dayanarak tüm insanların ortak bir zihin dilinin olması gerektiğini savunmuştur. Zihin maddi dünya ile gerçek dünya arasında arabuluculuk yapan düşünme organıdır Ferdinand de Saussure yapısalcılığı savunmuştur. Saussure tarafından ortaya koyulan iki kavram (langue ve parole) Üst Paleolitik dönem incelemelerini etkilemiştir. Langue dil ve dilbilim, parole konuşma ve sözdür. Langue yapı, parole yapıya göre oluşan öğelerdir. Vico'nun zihin diline benzerlik göstermektedir (Saussure 2001; Lewis-Williams, 2019).

Dille ilgili iki konu dikkat çekmektedir. Neden insan soyuna özgü diller olduğu ve neden bu kadar çok dil olduğudur. Atalarımız göçlerine dünyaya yayılarak başladı ve bilindiği kadarıyla dil yetisi değişmeden kaldı. Amazondaki Taş Devri Kabilesinden bir bebek Boston'a getirilirse, Boston'da doğan çocuklardan dilsel ve bilişsel işlevler açısından ayırt edilemeyecektir. İnsan türündeki dünya çapındaki bu tekdüzeliğin, anatomik olarak atalarımızın Afrika göçünden ve dünyaya dağılmadan önce zaten ortaya çıkmış bir özellik olduğu düşünülmektedir. Dil yetisi insan popülasyonunda tek tiptir. Yaratıcı hayal gücü, dil, bunların kaydedilmesi ve yorumlanması insan kapasitesi olarak adlandırılan bir komplekstir. Bu kompleks, insanları diğer hayvanlardan keskin bir şekilde ayırmaktadır. Bu konuya biyolinguistik açıdan bakacak olursak, dil görsel, sindirim veya bağışıklık sistemleriyle aşağı yukarı eşit bir organ olarak görülebilir. Dil zihinsel bir organ olarak düşünülmelidir (Berwick ve Chomsky, 2016). Atkinson, en eski dillerin Orta ve Güney Afrika'da ortaya çıktığını, diğer dillerin Afrika'dan Homo sapiens ile dünyaya yayıldığını iddia etmektedir (Fuller Torey, 2018). İnsanların zamanında sesleri bir araya getirerek oluşturduğu klan dilleri kuşkusuz günümüz dillerinin atasıdır (Childe, 2007).

Primat ve insan evrimine ilişkin kanıtlar, anatomi ve fosil kayıtlardan elde edilmiştir. Mitokondriyal DNA ve fosil kayıtlarından elde edilen bulgulara göre homininler ve paninler (bonobolar ve şempanzeler) arasındaki bölünmenin yaklaşık 5-7 milyon yıl önce meydana geldiği iddia edilmiştir. Bu durumda dilin ortaya çıkması için muhtemel en erken tarih budur (Berwick ve Chomsky, 2016).

Dilin Kökeni ile İlgili Tartışmalara Yönelik Bulgular

Dilin kökeninin dille ilgili diğer çalışmalara oranla uzun zamandır yeteri kadar değer görmeyen bir çalışma olduğu görülmektedir ancak son zamanlarda yeni bir ilgi artışı olmuştur. Hem dilbilimsel hem de dilsel olmayan sayısız kanıt parçası, sanki devasa bir yapboz bulmacasındaymış gibi bir araya getirilmelidir. İnsan dili tuhaftır: Herhangi bir konuyla, hatta hayali olanlarla bile başa çıkabilir ve maymun kuzenlerimizin çağrılarında çok kuş iletişimiyle ortak noktası vardır. Dil ve kuş cıvıltılarının benzerlikleri, gelişmiş ses sistemlerinin bağımsız olarak benzer özellikler kazanabileceğini düşündürür. Amip sorusu kilit bir meseledir: Dil basit mi başladı ve sonra ayrıntılı hale geldi mi, yoksa özünde dağınık mı oldu ve sonra düzeldi. Bu, dilin şapkadan çıkmış bir tavşan gibi

hızlı mı, yoksa bin yıl boyunca yavaşça mı ortaya çıktığı ile ilgili hız sorunuyla bağlantılıdır. Bu ve dilin kökenine ilişkin diğer soruların, dille ilgili daha fazla arka plan bilgisine karşı tartışılması gerekir (Hauser, Chomsky ve Fitch 2002; Christiansen ve Kirby, 2003; Pinker ve Jackendoff 2005).

İnsan ağlayarak doğar ve bu çığlıklar dilin ilk habercisidir. Alman bebeklerin ağlaması, Almanca konuşmanın ritmini yansıtırken, Fransız bebeklerin ağlaması Fransızca konuşmayı yansıtır. Doğumdan sonraki ilk yıl içerisinde bebekler dillerin ses sistemine hâkim olurlar, birkaç yıl geçtikten sonra konuşmaya başlarlar. Bir insanın dil yetisini edinmeye yönelik bu yeteneği dilin biyolojik evrimine kanıt olarak gösterilebilir. (Mampe, Friederici, Christophe, ve Wermke, 2009; Berwick ve Chomsky, 2016). İnsanların dili nasıl oluşturduğunu anlamak için yeni konuşmaya başlayan bebekleri incelemek gerekmektedir. Bebekler kendi kendine konuşarak farklı sesleri çıkarabilmektedirler. İlk insanların da bebekler gibi rastgele sesler çıkararak bu seslerin zamanla anlam kazandığı düşünülmektedir. Bir bebek herhangi bir ses çıkardığında o sırada etrafındaki bir nesne ile çevresindekiler tarafından o nesne ve o sesle arasında bağlantı kurulacak ve bebek de o nesneyi o şekilde kavrayacaktır. Sesli göstergenin soyutlaşarak bu şekilde sözlü gösterge haline gelmesi ile insanların dilinin doğduğu düşünülmektedir (Başkan, 1968).

Dilin kökeni, seslerin nasıl bir araya geldiği, sözcüklerin nasıl oluştuğuna dair birçok araştırmacının farklı görüşleri vardır. Dilin kökeni ile ilgili ilk görüş sunan Epikur insanların belli durumlar için belli sesler çıkarmaları gerektiği, aynı durumlarda benzer sesler çıkardıklarını ve böylelikle dilin doğduğunu ileri sürmüştür (Johansson 2005). Condillac (1746) dilin el hareketlerinden doğduğunu savunmuştur. Smith ilk insanların vücut ve yüz hareketleriyle iletişim kurduklarını iddia etmiştir. Reid (1765) dilin kökeninin mimik ve pandomiye dayalı dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Burnet (1774) insanın başka bir insandaki ağlama, bağırma gibi duygusal görünüşleri taklit ederek dili meydana getirdiğini ifade etmiştir. Herder (1772), dilin kökeninin ilâhî olamayacağını, dil üretmede insan ve hayvan arasındaki farkın içgüdü olduğunu belirtmiştir. Örneğin bir kurt kuzuyu gördüğünde yeme iç güdüsüyle hareket ettiğini belirterek hayvanların iç güdü ile hareket ettiğini, insanların ise iç güdüye göre hareket etmedikleri için karşılaştıkları şeyleri isimlendirdiklerini ifade etmiştir (aktaran Kerimoğlu, 2016). Rousseau (2007) insanların çoğu gereksinimlerini jestlerle karşıladıklarını, jestlerin yetersiz kaldığı yerde dilin doğduğunu ifade etmiştir.

Dilin nasıl oluştuğuna, ilk kelimelerin nasıl var olduğuna ilişkin farklı görüşler ve teoriler mevcuttur. Bu teorilerden bazıları yansımaya dayalı, bazıları ise ihtiyaca dayalı teorilerdir. Yansımaya dayalı teoriler, dilin bazı seslerin bir araya gelerek oluştuğunu, ihtiyaca dayalı teoriler ise, dilin insanların ihtiyaçları doğrultusunda oluştuğunu savunmaktadır. Dilin kökeni ile ilgili bu teorilerden bazıları şunlardır:

- Bow-Wow Teorisi: Dilin, insanların doğada bulunan çeşitli canlı ve cansız sesleri taklit etmesi ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kedi, köpek, yılanların çıkardığı sesler, akarsu, nehir gök gürültüsü, yıldırım gibi sesler örneklendirilebilir. Fakat çeşitli konuşma dillerindeki küçük istisnalar dışında birçok kelime günümüzde bu seslerden çok farklıdır. İngilizce'de guguk kuşu (cuckoo), sıçrama (splash), patlama (bang, boom), vızıltı (buzz) gibi kelimeler çıkardıkları seslerle benzer şekillerde adlandırılmıştır. Bu

sesler farklı dillerde farklı şekillerde adlandırılmaktadır (Başkan, 1968; Collins, 2006; Fitch, 2010; Kerimoğlu, 2016; Mandavilli, 2016). Her cismin ses çıkarmadığı düşünüldüğünde sesi olmayan ya da ses çıkarmayan nesnelere nasıl adlandırıldığı bu teoride net değildir.

- Pooh-Pooh Teorisi (İfade-Ünlem Teorisi): Acı, şaşkınlık, korku, heyecan gibi seslerin dili oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu tür sesler hayvanlar tarafından da çıkarılmaktadır fakat konuşma sadece insanlar için benzersizdir. Bu kelimelerin yüzdesi modern dilde oldukça azdır. Bow-Wow teorisine benzer şekilde farklı dillerde ünlemler farklı biçimlerde adlandırılmaktadır (Başkan, 1968; Kerimoğlu, 2016; Mandavilli, 2016). Bu teori acı, şaşkınlık, ünlem gibi duygu belirtmeyen ifadelerin nasıl adlandırıldığını açıklamamaktadır.
- Ding-Dong Teorisi: Konuşmanın, gerçek dünyadaki nesnelere uyumu olduğunu, bu nesnelere buna göre isimlendirildiğini ifade etmektedir. Nesnelere isim verilirken nesnelere çıkardığı seslere göre adlandırıldığı savunulmaktadır. Bu hipoteze göre İngilizce splash (sıçrama) yağmur olarak adlandırılmıyordu. Fakat bu hipotez Bow-wow teorisinde olduğu gibi ses çıkarmayan nesnelere nasıl adlandırıldığını açıklamamaktadır. Platon ve Pythagoras bu hipotezi savunmaktadır. Bu hipotez başlangıçta Max Müller tarafından önerilmiş olmasına rağmen sonrasında kendisi bu hipotezi savunmamıştır (Müller, 1873; Kerimoğlu, 2016; Mandavilli, 2016).
- Yo-he-yo Teorisi (Sosyal Etkileşim Teorisi): İnsanların birlikte çalıştıklarında fiziksel aktivitelerini koordine ederken kullandığı ritmik şarkı ve homurtulardan oluşan seslerin dilin kökenini oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu teoriye göre dil ağır fiziki iş yaparken insanların çıkardığı seslerden evrilmiştir. Bu teori kelimelerin nasıl oluştuğunu tam olarak açıklamamaktadır (Mandavilli, 2016).
- Ta-ta Teorisi/ Crew-crew Teorisi: Richard Paget tarafından önerilen bu teori, insanların ağız ve dillerini kullanarak mimik, jest ve el hareketlerini taklit ederek dilin oluştuğunu iddia etmektedir. Örnek olarak, "ta-ta"nın el sallamanın dil ile taklit edildiği gösterilmiştir. İlk kelimeler el hareketlerinin dudakla taklit edilmesiyle oluşmuş, beden hareketlerinin taklidiyle de zenginleşmiştir. Charles Darwin bile bu teoriyi desteklemiş fakat her kelimenin oluşumunun bu teori ile açıklanamayacağını ifade etmiştir. Benzer bir şekilde Crew-crew Teorisi ilk insanların ağızları ile yaptıkları jestlerle dilin oluştuğunu ifade etmektedir (Kerimoğlu, 2016; Mandavilli, 2016). Paget de nesnelere insanların dudaklarıyla taklit ederek oluştuğu görüşünü savunmaktadır (Childe, 2007).
- La-la Teorisi: Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen tarafından ileri sürülen bu teori oyun, romantik şiir, müzik ve aşk şarkılarındaki seslerden konuşmanın ortaya çıktığını belirtmektedir (Başkan, 1968; Kerimoğlu, 2016; Mandavilli, 2016).
- Emir Teorisi (Warning Teorisi): İnsanların diğer insanları uyarırken dilin oluştuğunu ileri sürmektedir. Dur, getir vb. (Kerimoğlu, 2016).
- Ma-ma Teorisi: En kolay hecelerin birbirine eklenerek kelimelerin oluştuğunu ifade etmektedir (Mandavilli, 2016).
- Şarkı Söyleme Teorisi: Bu teoriye göre insanların şarkı söyleme, dans etme ve taklit etme çabalarından dil var olmuştur (Mandavilli, 2016).

- Yalan Teorisi: Bu teoriye göre insanlar gerçek durumlar için jest ve mimikleri kullanırken, yalan ve aldatma durumları için dili geliştirmişlerdir (Kerimoğlu, 2016).
- Hey-you Teorisi: Geza Revesz tarafından 1956 yılında ileri sürülen teoriye göre dil bir kişinin iddiasından doğmuş ve onun diğer insanlara iletmesi ile yaygınlaşmıştır (Mandavilli, 2016).
- Uh-oh Teorisi: Bu teoriye göre, kelimeler insanların vahşi hayvanlar, ateş veya benzeri tehlikelere karşı birbirlerini uyarma isteği sonucunda oluşmuştur (Mandavilli, 2016).
- Püf-püf Teorisi: vücutta çeşitli organlar tarafından yapılan hareketlerin, ağızda ses olarak yansımadır (Başkan, 1968).
- İş birliği Teorisi: Grace de Laguna tarafından ileri sürülen bu teoriye göre, insanların kabile ya da topluluklarında günlük yaşamlarını koordine etme çabalarından dil oluşmuştur (Mandavilli, 2016). Başkan (1968) bu teoriyi hop-hop teorisi olarak adlandırmıştır.
- Cık Cık Teorisi: kelimelerin sesleri ve anlamları arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu teoriye göre, bazı kelimeler belli ses karşılıklarını yansıtacak şekilde meydana gelmişlerdir (Başkan, 1968).
- İletişim Teorisi: Bu teori Geza Revesz tarafından önerilmiştir. Dil insan ihtiyacına dayalı olarak duygularını başkalarına ifade etme ve paylaşma isteği ile oluşmuştur (Mandavilli, 2016).
- Kutsal Teori: Bu teori dilin kutsal olduğunu ve Tanrı tarafından insanlara hediye olarak sunulduğunu savunur. Birkaç dilbilimci ciddi bir şekilde bu teoriyi savunurken, eski toplumlarda birçok insan bu teoriye inanıyordu ve bu teori uzun bir süre geçerliliğini korumuştur. Bu teori dilin insanlar kadar eski olduğunu ileri sürmektedir. Hz. Adem'in tüm yaşayanları adlandırdığını savunur (Mandavilli, 2016).
- Evrensel Dilbilgisi Teorisi: Chomsky tarafından savunulan bu teoriye göre çocuklar dil bilgisi kurallarını nasıl kullanacaklarını iç güdüsel olarak bilirler. Bir çocuk isim ve fiili nasıl kombine edip anlamlı bir cümle yapacağını bilir. Fakat bu teori dilin kökeni ile ilgili bir fikir sunmaz (Adele, 1995).
- Darwin'in Evrim Teorisi: Darwin dil ediniminin en önemli basamağının bilişsel gelişim olduğunu savunmaktadır. Darwin'e göre konuşulan dil ses taklididir (Richards, 2002).

Demiral (2019), dilin oluşumu ile ilgili bilimsel teorileri yedi başlık altında özetlemiştir. Evrimci Doğal Seçilim Kuramları, insanların evrim sürecinde dilin nasıl bir seçilime uğradığını ifade eder. Yansıma Kuramı, doğadaki seslerin taklidini; Ünlem Kuramı, heyecan, korku gibi durumlarda çıkan sesleri; İş kuramı, insanların birlikte çalışırken iletişim kurmalarını sağlayan sesleri; Mimik Kuramı, mimik ve jestlerle kurulan iletişimi; Doğuştanlık Kuramı, dilin doğuştan olduğunu, insanın sesleri algılama ve tepki vermesinin doğuştan olduğunu; Dil Alanı, insanların birlikte yaşamaları sonucunda dilin ortaya çıktığını ifade eder.

Dilin kökeni ve oluşumuna dair bu teoriler, belli kelimelerin oluşumunu farklı şekillerde açıklasa da çoğu kelimenin nasıl oluştuğunu açıklamada yetersiz kaldıkları görülmektedir. Fitch (2010) bu teorileri özensiz ve alaycı olarak değerlendirmektedir. Görüldüğü üzere dilin doğuşu üzerine birçok teori ortaya konulmuştur. Paleolitik dönemde insanoğlunun doğayla iç içe bir yaşam sürmesinden hareketle taklit teorisinin daha geçerli olabileceği düşünülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Dil, insanların iletişim kurmasını sağlayan en önemli araçtır. Rousseau (2007) ve Johansson (2005) dilin insanları hayvanlardan ayıran en önemli etken olduğunu savunurken, Harari (2015) ve Demirel (2021) hayvanların da birbirleri ile iletişim kurarken kendilerine ait dilleri olduğunu savunmaktadırlar. Fakat hayvanlar dil gelişimi konusunda insanlar kadar gelişmiş değillerdir. Bu durumda insanları hayvanlardan ayıran etkenin dil değil de konuşma ve değerlendirme yetisi olduğu söylenebilir. Türk (1998) dili, insanın hayatta kalmasını sağlayan en önemli etkenler biri olarak tanımlamaktadır. Çünkü, bugüne kadar insan dışında pek çok tür yok olmuştur. Türk'e (1998) göre insanın hayatta kalmasının tek sebebi elbette ki dil değildir fakat dilin yerinin büyük olduğu da aşikardır. Berwick ve Chomsky (2011) dili, insan kapasitesi olarak adlandırılan bir kompleks olarak tanımlamaktadır. Peki, insanları diğer canlılardan ayıran dil, yani konuşma ve sözcük dizimi nasıl meydana gelmiştir? Bu konuda pek çok araştırmacının farklı görüşleri vardır. Mandavilli (2016) dilin ilâhî olduğunu, insanların doğduğunda konuşma becerisine sahip olduğu ve Tanrı tarafından hediye olarak insanlara sunulduğu görüşünü savunmaktadırlar. Herder ise tam aksine dilin ilâhî olamayacağı, insanın üretmeden dilin var olamayacağı görüşündedirler (Kerimoğlu, 2016). İnsanlar arasındaki iletişim sadece bir aktarım değil, duyarlı, planlı ve sorgulayıcıdır. Dilin kullanımı insanoğlu için muhteşem bir gelişmedir. Dilin gelişiminde bilişsel ve zihinsel gelişim oldukça önem taşımaktadır. Düşünme becerisi ile ilişkili olan beyin dil gelişiminde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bewerk ve Chomsky (2011) dili, zihinsel bir oran olarak tanımlamaktadır. Dil sadece tek taraflı değildir, karşı taraftan dilin anlaşılabilirliği de önemlidir, beyin bu konuda önemli bir rol oynar. Sadece bilgi iletmek için değil, bilgi istemek soru sormak ve emir vermek için de dil gereklidir. Dilin nasıl var olduğu tam olarak netlik kazanmamış olsa da insan dilin Homo Sapienslerle başladığı söylenebilir. Sapienslerin beyin yapılarının şu anki insanlardan çok farklı olduğu, bilişsel becerileri, öğrenme ve iletişim kurmalarının çok sınırlı olduğunu ileri sürülmektedir. Genetik mutasyonlar ile Sapienslerin beyin yapıları değişmiş, farklı şekilde düşünebilmeleri yeni dillerde iletişim kurabilmeleri mümkün olmuştur. Bilişsel devrim ile Sapiensler cümle kurma becerisine sahip olmuşlardır (Harari, 2015). Birçok dilbilimci, dilin sözcük ve sözdiziminden fazlası olduğunu düşünmektedir. Fuller Torey (2018) Homo erectusun hiçbir iletişim kurmadan dünyayı gezdiği düşünülmemeyeceği için öncelikle çeşitli sesler, mimik ve el işaretleriyle iletişim kurduklarını iddia etmektedir. Dilin hominidlerin erken evriminde edinildiği ileri düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar dilin düşünce ve zihne ilişkisine vurgu yapmaktadırlar. İnsan zihni maddi dünyaya biçim verir ve insanlar bu biçimle dünyada iletişim kurmaktadırlar. Dünya insan zihninde biçimlenir ve ona göre şekillenir. İnsanlar iletişim kurarken yalnızca dili değil aynı zamanda jest ve mimiklerini de kullanmaktadırlar. J. J. Rousseau (2007) insanların ihtiyaçlara göre jest ve mimiklerle iletişim kurduklarını, fakat ihtiyaçlar dışında iletişim kurmak istediklerinde bunların yetersiz kaldığını bu nedenle dilin oluştuğunu ileri sürmektedir.

Dilin kökenine dair pek çok teori mevcuttur. Bunlardan bazıları yansıyamaya dayalı, bazıları ise ihtiyaca dayalı teorilerdir. Bu teoriler birçok kelimenin nasıl oluştuğunu açıklasa da bazı kelimeleri açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Başkan (1968) de dilin kökenine dair varsayımları köhne olarak değerlendirmekte ve bu varsayımların tüm kelimeleri tam olarak açıklamadığını ifade etmektedir. Fakat kendi varsayımına göre dildeki tüm kelimelerin açıklanabileceğini iddia etmektedir. İlk insanlardaki dil gelişimini bebeklerin dil gelişimine

benzetmektedir. Tehlike anında örneğin bir kişinin imdat diye seslenmesinin ve insanların yanına gelmesiyle yardım çağrısının karşılık bulması arasında bir bağlantı kurması ile seslerin anlam kazanacak ve adlandırılacaktır. Bu varsayım ile tüm kelimelerin açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Birçok araştırmacı dilin kökeninin dil felsefesi ile açıklanabileceğini iddia etmektedir. Dil felsefesi, bilgi üretmenin adıdır. Sanılanın aksine dilin kökeni dil felsefesi problemi değildir (Altınörs, 2003).

Kerimoğlu (2016), dilin kökeniyle ilgili iki nokta üzerinde durur: dilin kültürel ve tarihsel evrimi ve dilin biyolojik evrimi. Chomsky dilin biyolojik bir evrim olduğu düşüncesindedir. Ona biyolojik olarak insan dili almaya hazır olmadan kültürel olarak da dili almaya hazır olması mümkün olmaz. İnsanların dili nasıl edindiği ve kullandığı daha önemlidir (Berwick ve Chomsky, 2011; Chomsky 2014). Kerimoğlu (2016), biyolojik evrimin çevre şartlarını merkeze aldığı, kültürdeki her adımın çevre şartlarını değiştirebileceğini; biyoloji ve kültür arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu öne sürmüştür.

Literatürde yer alan birçok Paleolitik çalışmada insanların bilişsel gelişim göz ardı edilerek yazıldığı görülmektedir. Oysaki insanın bilişsel gelişimi ile dil gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Homo sapienslerin bilişsel gelişimleri önceleri oldukça geriyken, bilişsel devrim ile beyin yapıları gelişmiş ve dili daha iyi kullanabilir hale gelmişlerdir. Darwin dil ediniminde en önemli basamağı bilişsel gelişim olduğunu savunmaktadır.

Dilin evrimini incelemenin temel zorluğu, kanıtların çok az olmasıdır. Konuşulan diller fosil bırakmaz ve fosil kafatasları bize beyinlerin neler yapabileceğini değil, yalnızca insansı beyinlerin genel şeklini ve boyutunu söyler. Elimizdeki tek kesin kanıt, ses yolunun şeklidir (ağız, dil ve boğaz). Anatomik olarak modern insanlara kadar, yaklaşık 100.000 yıl önce, hominid ses yollarının şekli, modern konuşma seslerine izin vermediği görülmektedir. Ancak bu, dilin mutlaka o zaman başladığı anlamına gelmez. Daha önceki hominidler, daha kısıtlı bir ünsüz ve sesli harf aralığı kullanan bir dile sahip olabilirdi ve ses yolundaki değişiklikler sadece konuşmayı daha hızlı ve daha anlamlı hale getirme etkisine sahip olabilirdi. Hatta bazı araştırmacılar, dilin işaret dili olarak başladığını, sonra (yavaş yavaş veya aniden) değiştirildiğini öne sürmektedirler.

Dilin, Homo sapienslerle başladığı düşünülerek o dönemde insanlar birbirleriyle iç içe yaşadıkları için Paleolitik Dönemde dilin daha çok taklit yoluyla geliştiği düşünülmektedir. İnsanlar kendilerini işaretler ve sesler ile ifade etme yeteneğine sahiptirler. Bu beceriler zaman içerisinde insanların önce doğada duydukları sesleri taklit etmesiyle başlamıştır. Taklit ettikleri bu sesler çeşitlendirilerek sözcükler oluşmuş ve çoğalmıştır. Paleolitik Dönem ile birlikte hayatımızın en önemli parçalarından birisi olan dil, Neolitik Dönemde tarımın insanoğlunun hayatına girmesiyle toplumda meydana gelen gelişim ve değişim neticesinde önemli bir evreye girmiştir. Bu dönemde nüfusun artması ve tarımın insan hayatına birçok yeniliği sokmasıyla birlikte dilde var olan sözcüklerin sayısında da bir artış olduğu düşünülebilir. Dilin canlı bir varlık olması nedeniyle toplumsal değişim ile dil, zaman ve çağa paralel bir şekilde değişmiştir.

Etik Metni

“Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazara aittir. Makalem etik kurul gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı: Bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

- Adele, G. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
- Aiello, L. C. & Dunbar, R. I. (1993). Neocortex size, group size, and the evolution of language. *Current Anthropology*, 34(2), 184-193.
- Altınörs, A. (2003). *Dil felsefesine giriş*. İnkılâp Kitabevi.
- Başkan, Ö. (1968). İnsan dilinin doğuşu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 16, 143-156.
- Berwick, R. & Chomsky, N. (2011) The Biolinguistic Program: The Current State of Its Development. The Biolinguistic Enterprise. di Scullo - C. Boeckx (Eds.), *New perspectives on the evolution and nature of the human language faculty* (pp. 19-41). Oxford University Press.
- Berwick, R. & Chomsky, N. (2016). *Why only us: Language and evolution*. MIT press.
- Childe, V. G. (2007). *Tarihte neler oldu*. M. Tuncay & A. Şenel (Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve zihin*. A. Kocaman (Çev.). Ayraç.
- Chomsky, N. (2014). *Dilin mimarisi*. İ. K. Bayırlı (Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Christiansen, M. & Kirby, S. (Eds.). (2003). *Language Evolution*. Oxford University Press.
- Collins, F. S. (2006). *The language of God*. Free Press.
- De Saussure, F. (2001). *Genel dilbilim dersleri*. Çeviren: B. Vardar (Çev.) Multilingual Yayınları.
- Demiral, S. (2019). Kemal İnal: Dil ve politika: Dilin kökeni, etnik boyutu ve kimlikle ilişkisi. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 2(1), 124-128.
- Demirel, Ö. (2021). *Yabancı dil öğretimi: Dil pasaportu. Dil dosyası. Dil biyograifisi*. Pegem Yayıncılık.
- Dunbar, R. I. M. (1998). *Grooming, gossip, and the evolution of language*. Harvard University Press.
- Fitch, W. T. (2010). *The evolution of language*. Cambridge University Press.
- Fuller Torrey, E. (2018). *Beynin evrimi ve tanrıların ortaya çıkışı: İlk insanlar ve dillerin kökeni*. E. Aktaş (Çev.). Paloma Yayınevi.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens: İnsan türünün kısa bir tarihi*. E. Genç (Çev.) Kolektif.
- Hauser, M. D., Chomsky, N., & Fitch, W. T. (2002). The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve?. *Science*, 298(5598), 1569-1579.
- Johansson, S. (2005). *Origins of language: Constraints on hypothesis, amsterdam-philadelphia*. John Benjamins.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel.
- Kerimoğlu, C. (2016). Dilin kökeni arayışları: Dilin kökeniyle ilgili akademik tartışmalar. *Dil Araştırmaları*, 10(18), 47-84.

- Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. Wiley.
- Lewis-Williams, J. D. (2019). *Mağaradaki zihin*. T. Esmer (Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Lewontin, R. (1998). The Evolution of Cognition: Questions We Will Never Answer. *An Invitation to Cognitive Science. Methods, Models, and Conceptual Issues*, Volume 4 [D. Scarborough – S. Sternberg (Ed.)]. MIT Press, s. 107-132.
- Mampe, B., Friederici, A. D., Christophe, A. & Wermke, K. (2009). Newborns' cry melody is shaped by their native language. *Current biology*, 19(23), 1994-1997.
- Mandavilli, S.R. (2016). On the origin and spread of languages: Propositioning twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant view on language dynamics. *ELK Asia Pacific Journal of Social Science*, 3(1).
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. S. Turan (Çev.). Nobel.
- Müller, F. M. (1873). *Lectures on the science of language* (Vol. 2). Longmans, Green, and Company.
- Pinker, S. & Jackendoff, R. (2005). The faculty of language: what's special about it?. *Cognition*, 95(2), 201-236.
- Richards, R. J. (2002). *The linguistic creation of man: Charles Darwin, August Schleicher, Ernst Haeckel, and the missing link in nineteenth-century evolutionary theory*. Na.
- Rousseau, J. J. (2007). *Dillerin kökeni üstüne deneme*. Ö. Albayrak (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türk, H. (1998). Beyin evrimi ışığında dilin kökeni. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 527-549.